

A SÁLYI ISKOLA HATÁSA GÁRDONYI GÉZÁRA

BARSI ERNŐ

Gárdonyi Géza sályi iskolás éveinek tábla állít emléket, de ez már nem az eredeti épületen van, hanem egy átépített újabb házon található.¹ Az épület átépítésének pontos időpontját nem ismerjük. Az egyik Malyáta tanítvány, Mészáros József (1963-ban 87 éves volt) 1883 és 1889 között még ebben az épületben tanult. Ráczy Károly pedig, aki 1893-tól volt Malyáta-tanítvány, már a mostani épületbe járt iskolába. A régi épület meglétére nem is emlékszik. Ennek figyelembevételével kb. 1890-re, vagy az ekkori évekre tehető az átépítés. A régi iskola képét már csak az ott tanult egykori diákok emlékezetéből rajzolhatjuk meg. Szerintük olyan volt a külseje, mint a régi sályi parasztházaké. „Félig földbe-süllyedt ház, földes szoba, ablakai kicsinyek, fala alacsony. Mindössze három–négy hosszú pad volt benne. Az északi oldalon a lányok ültek, a délin a fiúk. Középen az ablaktól az ajtóig jó nagy tér, amelyen a tanító sétálgatott.”²

Ezt a régi épületet is egy még régebbi omladozó kántori lakásból építették újjá 1804-ben 18 rénus forint és 54 krajcár költséggel.³ A költségvetés összegéből arra is következtethetünk, hogy éppen csak az összeomlástól menthette meg a régi épületet. Csinosítására aligha telhetett belőle. Amikor Malyáta Ignác költözött bele, és a kis Gárdonyi járt a falai közé, nem csoda, ha félig földbe süllyedt állapotban volt. Mészáros József is így emlékszik rá. Szerinte annyival vált csak ki az akkori parasztházak közül, hogy szalmazsúp helyett faszindellyel volt fedve. „Az udvara meg olyan vót, mint nálunk. Istálló, malacól, fáskamra vót rajta, meg szalmakazal.” Az épület elején volt a tanterem. Egyik ajtaja az udvarról nyílt, itt jártak be a gyerekek. Másik ajtaján át a konyhába lehetett jutni. A konyha előtt, az udvar felé kicsi előszoba is volt. Ezt, mivel akkor Sályban ilyen helyiséget csak a báró kastélyában lehetett találni, német szóval „forcimer”-nek nevezték. A konyha után következett egy nagyobb, ennek a végében meg egy kisebb szoba. Bútorzatukra is emlékszik Mészáros József, aki a tanítói lakásba is bejutott néha, mikor mint kis iskolás gyerek vizet vitt a kútról Malyáta Ignácznál. „Olyan ágyuk vót, mint a mienk. Asztal, karszékek, póc a könyveknek, meg egy sifony is vót a szobában. Vót nekik egy festett rózsás ládájuk is.”

Az egyetlen tanterem berendezése, melybe mind a hat osztály egyszerre járt, szegényes volt. A bejáratnál balra és jobbra egy-egy hosszú, kecskelábú asztal állott a gyerekek részére. Éppen olyan, mint a régi asztalok. Melléjük hosszában két-két lóca volt elhelyezve. Asztalos ugyan dolgozott már akkor a faluban, de az ő finomabb munkáját drágának tartották ilyen célra. Így hát gyalult deszkából készített iskolapadok helyett ilyen ácsolt alkalmatosságokkal látták el akkor mind a katolikus, mind a református iskolát. Id. Horváth János (1962-ben 90 éves) még jól emlékezett a készítésükre. „Az iskolába nem asztalos csinálta a padokat. Hozták az erdőről a nagy gömbölyű fákat. Elhasították a fát, abba lyukat furtak, úgy vót betéve a láb. Ha aztán egy ilyen pad a lábára dült a gyerekeknek, bizony megérezte. Szerencsére nem nagyon tudták feldüteni, mert nehéz vót. A padok előtt meg hosszú kocsmasztal állott. Az is abból a négycolos kemény fából. A kalapot az ablakba tettük, a tarisznya meg az ódalunkon vót mindig. A tanítás alatt is.

A jányok meg a kosarat, amibe a könyvet hozták, odatették maguk alá a lóca alá.” A hosszú asztalokon és lócaikon kívül a tanítónak egy kis karszékje, asztala, s egy öreg zongorája képezte a terem összes bútortartását. A konyha felőli falon egy falitábla lógott, s egy vaskályha húzódott meg a sarokban. Télen a kályha környéke tele volt rakva fával, s a kályha közelébe került a tanító karszéke is. A fát a gyerekek hordták. „Mert az iskolának nem volt fája, s ősi szokás szerint maguk a tanulók fűtöttek. Minden gyerek vitt a hónap alatt egy darab fát, s átadta a vigyázónak. Az meg ledobta a kályha mellé. Ilyen módon annyi fa gyűlt össze, hogy a tanítóné konyhájára is elég volt,” – írja Gárdonyi.⁴ Képnek, szemléltető eszköznek híre-hamva sem volt a tanteremben. Csak a komor falak néztek a tanulókra. De „az iskola fegyelmezett volt, és elég tiszta. Még az utcán is rendben kellett hazamennünk,” – emlékezik vissza Gárdonyi. Sőt egyenesen ezt is írja: „Az iskola tetszett nekem!” Hogy ez a szegényes, komor külsejű iskola így megnyerhette egy hét-esztendőes gyermek tetszését, az elsősorban az iskolában tanító Malyáta Ignác személyének köszönhető.

A Malyáta-család ma élő tagjainak tudomása szerint Lengyelország harmadik felosztásakor, 1795-ben egy lengyel lovag emigrált Magyarországra területére és Liptó megyében, Farkasalján telepedett le. Vele indul el a Malyáta-család magyarországi pályafutása. Ennek az őznek a nevét már nem tudják. Mindössze annyi emléket őriznek róla, hogy kiváló tetteiért magyar nemességet is kapott. A nemesi oklevél ugyan elveszett, de a Farkasalji előnevet még Malyáta Ignác elsőszülött fia, Ágoston is használta. Írásos emlék csak Malyáta Ignác szüleiéről: Malyáta Jakab földesről és feleségéről, Kovalcsik Veronikáról maradt, akik házasságkötésük után Árva megyében, Podvilk községben éltek. Itt született 1834-ben Ignác fiúk.⁵ Szülőfalujában mind a magyar, mind a szlovák nyelvet elsajátítva, az Alföldre, Kiskunfélegyházára került gimnáziumba. Itt 1852-ben a gimnázium osztályából a következő bizonyítványt kapta:

Erkölcsei viselet	Törvényszerű
Figyelme	Szórakozott
Szorgalma	Kitartó

Vallástanból, latin nyelvből, görög nyelvből, német nyelvből, magyar nyelvből, történettan és földleírásból, számtanból, valamint természettudományokból kitűnő, elsőrendű volt.

A IV. gimnázium sikeres elvégzése után az elemi tanodák számára tanítókat képző szegedi intézetbe vették fel, ahol 1852–54-ig tanult. Itt is kiváló eredménnyel végezte tanulmányait. Az akkor első helyen álló kiképző vallás- és szertartástan, meg bibliai történeteken kívül magyar nyelvből, neveléstanból, erkölcsből, szépírásból, általános és részletes módszertanból, földrajzból, németből, természetrajz, természettan, mezőgazdaság- és kézműtan tanításmódjából, orgonálásból, éneklésből, a kántorok számára szükséges szertartásokból kellett vizsgáznia, sőt másod éven még „az embereken és barmokon történő ’s rögtönsegélyt igénylő bajok gyógyszerabályaiból” is alaposan fel kellett készülnie. Hiszen abban az időben nemcsak tudományért, de mindennemű segítségért is a tanítóhoz fordult a falu népe.⁶ A tanítóképző után tudásvágya további tanulásra ösztönözte. Az 1854/55. iskolai évben a magyarországi minorita rendiek nagybányai társasházában volt újoncnövendék. A következő esztendő a Székelyföld egyik kedves, patinás városába, Kézdivásárhelyre vetette. Tanító lett a rend társházánál.⁷ Az 1856/57. évben teológus-növendék a rend egri társházánál, „hol jó magaviseletet tanúsított és kellő szorgalmat, nem érezvén a szerzetesi pályára elég hivatást, önként elhagyta rendünket”, szól a magyarországi minorita rendiek tartományi rendfőnökének 1857. május 2-án Aradon kelt bizonyítványa.⁸ A család szerint ekkor ismerte meg Bakossy Máriát, későbbi feleségét. 1857-ben Bogácsra került altanítónak, s ezzel életét végleg a tanítói pályához kötötte. Nagy szükség volt itt

ekkor a jó tanítóra, mert az 1857-ben kelt községi bizonyítványon csak a jegyző tudta aláírni a nevét, a bíró meg a hitesek keresztet tettek nevük után.⁹ Az altanítótság éve után 1858 júliusában kapta „Tanítóképeségi bizonyítványát” Egerben, amely rendes tanítóvá való megválasztását is lehetővé tette.¹⁰ Még egy esztendeig működött Bogácson, ahol nemcsak tanügyi felettesei, hanem a helyi közigazgatási hatóság is elismerte kiváló munkáját, hitelesen bizonyítván, hogy „... hivataloskodása alatt ügyességének, fáradhatatlan szorgalmának, fedhetetlen jellemének kitűnő és dicséretes biztonságait adta.”¹¹ De elismerőleg szólt róla Ludányi Antal alperes és iskolafelügyelő bizonyítványa is. „Alólírt hivatalosan bizonyítom, hogy képezde végzett Malyáta Ignác Bogács községben két év alatt mint segédtanító elsajátítván az újabb tanítási rendszert, a tanításhoz ritka ügyessége, kitűnő szorgalma, a gyermekekkel szelíd bánásmódja által a gyermekek képzésében oly eredményteljesen működött, hogy espéresi látogatás alkalmával kitűnő szorgalma jutalomra is méltónak találtatott . . . Miért őt, mint valóban szép műveltségű ifjút mindazoknak, kikhez rendes tanítói állomásért járuland, különös figyelmökbe és pártfogásukba mint erre igen érdemest hivatalos tisztelettel ajánlom. Kelt A. Ábrányban, augusztus 25-én 858.”¹² 1859. szept. 5-én azután elnyerte a rendes tanítói állásra való kinevezést. A kinevezésről szept. 10-i keltezéssel értesítette iskolafelügyelő esperese „sürgős levélben”:

„Tisztelt Tanító Úr!

A sályi nép és Plébános úr kívánsága, nem különben ajánlatom folytán a sályi kántortanítószágra Ő Excellenciája, Kegyelmes Érsekünk által kineveztetvén ezennel örömmel értesítem azon figyelmeztetéssel, hogy igyekezzék dolgát úgy intézni, hogy mielőbb nyert állomását, mivel az iskolák is elkezdettek, elfoglalni, elfoglalásáról intézkedni.”¹³ Annyira emlékezetes volt ez a pillanat, hogy Malyáta Ignác még az átvétel pontos idejét is ráírja a levélre. „Megkaptam délelőtt 9 órakor a kinevezésemet 1859. September hó 17-n.” Aztán elkezdődött Malyáta Ignác életében egy küzdelmekkel teljes, mégis hűségesen, odaadással végzett, s egészen a sírig tartó tanítói szolgálat. 1897. június 21-én halt meg, amikor tanítványai éppen nyári vakációjukat kezdték. Ahogyan egyik működési bizonyítványában olvashatjuk: „megalkuvást nem ismerő kötelességtudás áldozata lett . . . s méltó arra, hogy emlékét az ő általa oly hosszú időn át nevelt nemzedék mindvégig megőrizze és áldja.”¹⁴

Amikor Malyáta Ignácot Sályba kinevezték a róm. kath. iskolához, az 1829-ben kelt díjlevél volt érvényben. E díjlevél szerint a tanítónak „van földje két nyomásban, 3–3 mértékű . . . Ezeket a földeket a helybeli katolikusok művelik meg. Még pedig őszi vetésre háromszor, a tavaszra egyszer szántják fel. A tanító magjával vetik be. A tanítónak szabad legelője van a községben. Van kertje a Kenderesen 1/8-ad mértékben. Párber a telkesektől (jobbágyoktól) fél véka gabona és 12 krajcár, szolgálától 1/4-ed véka gabona és 6 krajcár, hasonlóképpen az özvegy emberektől és asszonyoktól. Stólából a felnőttek és gyermekek temetésénél 30 krajcárt kap. Hírdetések írásáért 12 krajcárt. A kőbánya jövedelméből az egyháztól kap 60 Rhénus forintot. Az egyház szent alapítványaiból kap 3 Ft. 49 krajcárt. A gyermekek tanításáért: Minden egyes iskolás gyerektől, akit írni és olvasni tanít, 1 Rhénus forintot, akit csak olvasni tanít, attól 30 krajcárt kap.”¹⁵

Legalábbis papíron ilyen anyagi körülmények között élt, mikor 27 éves korában, 1862. nov. 19-én házasságot kötött az akkor 18 esztendőes Bakossy Máriával, Bakossy Pál és Rác Veronika szülők leányával. A Bakossy-család a Malyáta unokák elbeszélése szerint valaha nagy gazdagságnak örvendett. Mária bátyja testőrtiszt volt Bécsben. Az akkori nagy urak pazarló, könnyelmű életét élte, s eltékozolta a család vagyonát.¹⁶

Ami a díjlevélben benne foglaltatott, az nem mindig volt megvalósítható. Mikor Malyáta Ignác újságíróvá lett tanítványa lapjába, a *Tanítóbarát*ba „Levél a szerkesztőhöz” címmel 1887-ben cikket írt, keserű szavakkal vázolta nyomorúságos helyzetét. „Az egyik

1. kép. Malyáta Ignác felesége és leánya

tanítónak pompás az iskolája és jó fizetésben részesül, mert állami, a másik nedves, sötét konyhóban sanyarog, silány fizetés mellett, mert felekezeti . . . Nagyon kevesen vagyunk kivált silányabb helyen működő tanítók, kik határozottan mondanánk, mi az évi fizetésünk: jobbadán párbéri ocsú, lélekgabona. Ha van széles-e világon elégedetlenség a tanítói pálya az, mely csordultig tele van elégedetlenséggel . . . Ha . . . sürgeti a magát, a nép ezer kifogást tesz a tanító ellen, a tanító is a fizetni nem akaró ellen. Kivált, ha az zálogolás, vagy végrehajtás képpen történik. Van akkor zűrzavar. Futkosnak, szaladoznak.

A legjobb és legszorgalmasabb tanító is rosszá válik . . . Így vagyunk a rongyos iskolákkal is. Ha sürgetjük a düledező iskolának kiépítését, kivált, ha 15 éven keresztül húzódtott minden siker nélkül, baj; ha jelentjük orvoslás végett az illető helyen a végtelen végtelenség, az is baj, miért megint neki esnek a szegény tanítónak: „Ha nem tetszik az úrnak az ócska iskolában való tanítás, hát szépen elmehet.” Ilyen és hasonló rendetlenségek fognak lenni mindaddig, míg az állam nem veszi át az iskolákat és a tanítók rendes fizetéséről nem gondoskodik”¹⁷

Bizonytalan volt az időjárás szeszélyétől függő termés eredménye is. 1872. május 12-én kétségbeesetten írja naplójába Malyáta Ignác: 5 órákor borzasztó jég esett a sályi határon, nevezetesen jött délkeletről északnyugatra. Elverte a Baglyost egészen. Ezek folytán a folyó év 1872-ik ápril 25-én elverte a Tagon lévő búzát, illetőleg minden veteményemet . . . Nincs bizodalom”¹⁸

„Ma is előttem van – írja Gárdonyi – az a hosszú nyakú, szőke, göndörhajú, körszakállas ember, amint csendes méltósággal jár fel és alá az iskolában. Valami különös büszkeség volt ebben az emberben. Mire volt büszke, nem tudom. De mindig büszke volt. A triumfáló római hadvezér fejtartása nem lehetett emeltebb, mint az övé. Mikor végigment a falun, mintha bevonulást tartana. Szürke magyar ruhában járt és magas botot hordott, mint a bíró . . . Olyan haját viselt, mint a múlt század közepén volt divat: vagyis elől hátrafelé fésülködött, hátul meg előrefelé. Azután rányomta a fejére a hímzett házi-sapkát, s ilymódon kialakult a frizura felül laposra, hátul bokrosra.”¹⁹ A 73 éves Rác Károly (1963-ban) így emlékezik egykori tanítójára: „Malyáta Ignác magos, szikár ember vót. Kopasz vót, mikor elejibe jártam. Nagyon pedáns vót mindig. Tiszta vót a ruhája. Pedig a ruháját még a keresztapja vette neki ajándékba, mikor elhagyta az iskolát. Még akkor is meg vót neki ez a ruhája, mikor én jártam a keze alá. Eszembe’ van, hogy azt mondta: Az a legszebb ruha, amibe az ember végzi a dolgát.”

A Malyáta vonások közül csaknem minden tanítványa kiemeli a hivatásszeretetet, a kicsiny emberpalántákhoz való végtelen türelmet. Egyéniségének ezek a vonásai vésődtek legélesebben tanítványai szívébe, s ezért őrizték meg olyan elevenen halála után is a róla alkotott képet. Ez készítette az íróvá lett tanítványt is az 1886-ban küldött fénykép megható dedikálására: „Feledhetetlen kedves tanítójának, Malyáta Ignác úrnak hálás és alázatos tanítványa: Ziegler Géza (Gárdonyi)”²⁰ Gyermekkori emlékeim c. munkájában azt írja Gárdonyi, hogy iskolatársai közül alig egy-kettőnek a neve maradt meg eszében. „Ennek oka az volt, hogy többnyire ilyen nevek voltak: Kis, Nagy, Szabó, Kovács . . .” Néhányra azonban név szerint is jól emlékezett. Dósa Örszére, a béresgazda lányára, aki egy ideig szívesen szegődött mellé útitársnak az iskolából hazavivő úton, míg a többiek azt nem mondták, hogy „az a te szeretőd, ne is tagadd!” Ettől kezdve Örsze más úton ment haza. „És nem járt velem többé soha.” De csakhamar útitársává vált Krokos Lajos, egy „nagyfejű, fakóarcú, szőke gyerek . . . Igen nagy csizmában járt. Tarisznyája is a térdét verte.” Egyszer himlőbe esett, s betegen meglátogatta, mivel katekizmusból éppen az irgalmasságot tanulták, melynek egyik kötelessége a betegek meglátogatása. Mikor Krokos Lajos himlőtől belepett, összedagadt arcát meglátta, eliszonyodva tántorgott ki a levegőre²¹ Krokos Lajost író korában is meglátogatta. Gárdonyi név szerint említi Ködmön Albertet is. Ezt az embert én is ismertem. (ti. a szerző) Édesapámnak is sokat mesélt híressé vált osztálytársáról. Elmondotta, hogy Gárdonyi már iskolás korában szép verseket írt. Iskolatársait ellátta köszöntőkkel, iskolától, tanítótól búcsúzó versekkel. Emlegette Ködmön Albert, hogy a kis Gárdonyi jó magaviseletű, csöndes, szelíd gyerek volt. Különösen a történelmet és a földrajzot szerette. Malyáta Ignác látva a tehetségét, mindég biztatta tanulásra.²² Gárdonyi emlékezetében elsősorban annak a szegénységnek emléke maradt meg iskolatársairól, amely már a külsejükről is sugárzott.” Ha visszagondolok erre

az iskolára, a falu szegénységének a képét látom benne. Voltak olyan gyermekek, akik télen is mezítláb jártak. A lábuk vörös volt, és futva jöttek havas időben. De azért ami jég volt útközben, végigcsúsztak rajta.”²³ Mészáros József is így járt valaha Malyáta Ignác elejibe. „Cipóm nem vót. Deszkát kötöttem a talpam alá, oszt’ úgy szaladtam fel az iskolában, mert a mezítlábas lábam nem csúszott jól a jégen. A deszka az csúszott. Mire felértem az iskolába, bizony kezem-lábam megfagyott.”

Hogyan voltak öltözve a kis Gárdonyi iskolatársai? A kis gyermek akkoriban még gatyát sem kapott. Kis „korcos inget” adtak rá. A korcba a derék táján madzagot fűztek, ezzel húzták össze szorosabbra, hogy a szél ne járjon át rajta. A szegényebb gyerekek ősszel és tavasszal alsó osztályos korukban még az iskolába is korcos ingben jártak. Ehhez legfeljebb még egy szalmakalap járult, s egy vászontarisznya, melyben az iskolai felszerelés mellett egy kis ennivalót is vittek. A korcos ing azután éjjel-nappal rajtuk volt. Így reggel az öltözködéssel nem sok munka akadt. Mészáros József szerint: „Azt mondta csak reggel édesanyám, hogy kelj fel fiam, tedd a fejedre a szalmakalapot, oszt’ eredj iskolába!” A kisleányok bő szoknyában és *pitarka* nevű blúzocskában jártak iskolába. A könyvüket, palatáblájukat kosárban vitték. A fiúk télen gatyát, később, a század vége felé már nadrágot kaptak, s kabát helyett egy „untercikk” nevű alkalmatosságot. Ez a ruhadarab volt az akkori idők pulóvere. Általában fekete kockás barhétból varrták, s béléssel is ellátták. „Olyan hosszú vót, mint a kabát – mondja Mészáros József. Ez is korcos volt. Madzag vót behúzva, hogy ezzel szorosra lehessen kötni. Bal ódalán fenn egy nagy zseb is vót rajta. Pirossal be vót szegve. Úgy örültünk neki. Ceruzát, vagy valamit tettünk bele. Sapkája nem minden gyereknek vót. Legtöbben télen is szalmakalapba’ mentünk. Az csak 40–50 krajcár vót. A nagykabátot nem ismertük.” A kisleányok se kaptak télen nagykabátot. Nagykendőbe bugyolálták őket, s úgy mentek iskolába; ha hideg volt. A hajuk oldalra volt fésülve, be volt fonva és koszorúba felkötve.

A gyerekeket általában rosszul táplálták. Szegény helyeken reggel dobtak egy kis krumplit a sütőbe, vagy feltették hajába főzni. Ha kész volt, odaszóltak a gyerekeknek: no, gyertek ide! A múlt század vége felé javult annyit a helyzet, hogy néhol már tejet is adtak reggelire a gyerekeknek. Azelőtt legtöbb gyerek csak egy darab kenyéret kapott reggel. Ezt beletette a tarisznyába, s elvitte az iskolába. „A kenyér olyan volt, mint a föld, – írja Gárdonyi. Barna, nehéz, de jószagú. A gyerekek csodálatos étvágyal ették. Néha bámultam, hogyan kezd bele egy kis gyerek a nagy kenyérbe, s a kenyér fogy, fogy, míg végre a gyerek maga marad. Azt kellett hinnem, hogy az a kenyér jobb, mint a mienk. Nem egyszer cseréltem velük, jóízűen ettem a máléjokból is, a szalonnájokból is.”²⁴ Ebédre otthon valami egyszerű egy tál ételt főztek. Leginkább valamilyen levest. Bablevest, krumplilevest, lencsét, pergelt levest, lebbencsleves. Estére a maradékot ették, vagy kenyér, kukorica görhe, kukorica zsámiska volt a vacsora. Különösen ritka dolog volt a gyerek számára az édesség. Mészáros József emlegeti, mennyire örültek, mikor egy hónapban vagy hat hétben egyszer az édesanyja odaadott neki 4 krajcárt, s azt mondta: „Eredj el fiam a bótba, oszt’ vegyél cukrot.” A cukrot megtörték és a kifőtt tészta tetejére hintették. Olyan hely is volt, ahol még ennyire se tellett. Cukorréppával főztek *derelyét*. A cukorrépat megreszelték, megpirították és a *derelyére* tették.

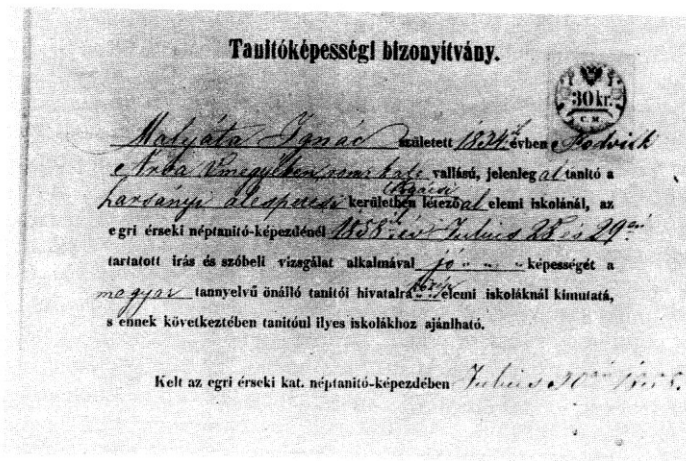
A gyerekekkel való bánásmód a szülői házban általában nagyon szigorú, sőt egyenesen kegyetlen volt. Sok verés jutott a gyerekeknek. „Az én apám csak akkor nem vert meg bennünket, ha nem érkezett megverni. Egyebkor mindig megvert, – mondja Tarjáni András (69 éves, 1963).” Abban az időben nem igen mondták ám a szülők a tanítónak, hogy az én kedves gyermekemet ne tessék bántani. Az én anyám inkább azzal ment, hogy tessék megnyúzni! – emlegeti Mészáros József. Ha meg otthon valami rosszat tettem, édesapám odakötött az eperfához lánccal. Még lakatot is tett a láncra. Az nap ott vót a

helyem reggeltől estig. Hiába folyamodtam én, nem vót mentség. Édesapám elvitte magával a lakat kulcsot. Meg vót mondva: se früstök, se ebéd! Ilyenkor csak vacsora vót. Még vizet se adtak.”

Munkába is hamar befogták a gyereket. Még nehéz munkába is. Kapálni, aratáskor markot szedni. Annak örültek legjobban, ha jószágot őrizni, vagy libát legeltetni küldték őket. Ilyenkor összeverődött a gyerektársaság, és játékba kezdett. Ez vitt életet, örömet a sivár gyermekkorba. A fiúk kedvelt játéka volt az angyalos-ördögös. Gárdonyi is játszott. „Egy nagy fiú kiválasztott közülünk kettőt: egyik volt az angyal, másik volt az ördög. A nagy fiú mindegyiknek adott virágnevet, s mink sorban ültünk a kút körül. Jött az angyal lábujjhegyen lebegve, s mondotta: Alleluja, viszem a Szegfüt. Ha volt közöttünk Szegfű, elvitte. Ha nem volt, visszatért a helyére. A nagy fiú megmagyarázta, hogy a játéknak az a vége, hogy ha az ördögnek kevesebb a népe, akkor utcát állunk, és az ördög elfut közöttünk, mi meg jó nagyokat ütünk a hátára.”²⁵ A játék változott ugyan azóta, de a mai napig játsszák a sályi gyerekek. Kedvelt fiú-játék volt a „körtekirályozás.” A fiúk két csapatba álltak, s mindegyik csapatnak volt egy királya. Az egyik csapat tagjai párba álltak, s jó erősen megfogták egymás kezét. A másik csapat a király vezetésével nekiszaladt. Ha nem tudták elszakítani az összefogott kezeket, akkor elvesztették a csatát. Ha meg el tudták szakítani valamelyik pár kezét, akkor azokat magukkal vitték. Most a másik sor futott neki emezeknek. Addig folyt a játék, míg egyik király serege el nem fogyott. Nem más ez a játék, mint a Lengyel László maradványa, csak elmaradt belőle a csapatok közti párbeszéd. A fiúk még tekéztek, ostoroztak, cicáztak, pitykéztek. A lányok inkább az énekes játékokat kedvelték. Az egyszemélyes mondókáktól a csoportos játékokig rendkívül nagy gazdagságban éltek ezek a játékok Gárdonyi iskolás kora idején. Még a ma élő öregek is nagyon sokat őriznek belőlük. Különösen kedveltek voltak régen: a Kis kacsá fürdik . . . Fehér liliomszál . . . Tüzet viszek . . . Ki-be bárány . . . Bújj, bújj zöld ág . . . Méz, méz, méz kezdetűek. A párválasztós Kis kacsá fürdik . . . c. játékról „Az én falum” egyik novellájában (Kék paradicsom, liliom . . .) Gárdonyi is megemlíti, hogy ezt ő is játszotta.²⁶ Hogy ez a gyermekjáték teremtette szép világ nem hiányzott az életéből, azt elsősorban a kis sályi iskolatársainak köszönhetette.

A sályi iskolába sok gyerek járt. Sokszor még százon is fölül volt a tanulók létszáma, akik mind egy tanterembe jártak. Délelőtt és délután is volt tanítás. Különösen téli időben kivilágosodástól sötétedésig tanított a tanító. „Elsőbe’ ÁBÉCÉ-t tanultunk – mondja Rácz Károly. Később meg volt hittan, olvasás, írás és számolás. Rajzolás nem vót abban az időben. Természetrájk, alkotmánytan meg természettan vót még. Vót egy csomó könyvünk, de nem mindenkinek. Ezér’ a táblán tanultunk.” Ének volt ugyan, de zömmel egyházi énekeket tanultak.

A tankönyvek rendkívül szárazak s nehezen tanulhatók voltak. Ha belelapozunk pl. a „Második Hármast Tankönyv”-nek nevezett kötetbe, mely a természettudományi tárgyakat tartalmazza, akkor látjuk csak igazán, hogy milyen erőfeszítést követelt megtanulásuk a tanulótól, s a tanítótól egyaránt. Íme, egy kis ízelítő belőle: „Természet alatt értjük mindazt, ami teremtve van: tehát értjük alatta az eget és a földet és mindazt, ami az égen és a földön van. A természet tüneményekben és tárgyakban nyilatkozik. Tüneményeknek nevezzük mindazt, amit csak egy érzéssel vehetünk észre, például a hang, világosság, íz, szag, melegség stb. Testnek nevezzük azt, amit több érzéssel fogunk fel: például alma, rózsa stb.” – A ragadozó állatokról így ír a könyv: „A ragadozókhöz azon állatok tartoznak, melyek más állatok húsával táplálkoznak, s azok megfogására erős körmökkel bírnak; foguk is erős, hogy zsákmányukat széttéphessék.” Tanulták azután a kis sályi gyerekek, hogy „a Gör-ugrány (Känghuru) hat láb magas. Hátsó lábai sokkal hosszabbak az elsőknél,

2. kép. Malyáta Ignác tanítói oklevele

miért is csak ugrálni tud; lakik Uj Hollandiában . . . A tevépárduc vagy foltos nyakorján (mai nyelven: zsiráf) nyaka egészében hosszú, szarvai pedig kicsinyek; első lábai hosszabbak, mint a hátsók. Lakik Afrikában, falevelekkel él.”⁷

Nagy esemény volt, s nem kis izgalommal járhatott az iskolás napok egyhangúságában a tanfelügyelői látogatás. 1872. június 4-én délután 4 óra tájban látogatta meg az iskolát Polányi István tanfelügyelő. „Általában a helyiségekkel nem volt megelégedve – jegyzi fel naplójába Malyáta Ignác . . . Olvastatott a „rókáról”. Fejbéli számolásból kérdés tétetett, magyarok főtisztéből, a hunok, avarok és magyarok bejöveteléről, továbbá földrajzból Borsod megyéből utazásokat Pest felé vas pályán a Máramarosból a tiszai utazást egészen a csajkások kerületéig. Továbbá elemzésből a szóról s tagokról.”⁸

Az iskolai felszereléshez a könyveken kívül mindössze a palatábla, a palavessző, majd a toll, a kalamáris (tintatartó), meg az írka tartozott. A palatáblához régen a sályi gyerekek madzaggal nyúllábszárat vagy rongyot kötöttek. Ezzel törölték le róla az írást. A palavessző ára egy krajcár volt. De lehetett egy fillérért is kapni palavesszőt. Sokszor azonban még fillér sem került. Ilyenkor maguk csinálták a palavesszőt. Egy összetört palatáblából, vagy valami urasági épületről szerzett palalemezéből késsel, vagy reszelővel hasítottak egy darabot, s ezt gömbölyűre csiszolták. Aztán kihegyezték, s készen is volt az írószerszám. A palavesszőt maguk készítette tokban hordták az iskolába. Vágtak egy darab bodzafát. Egyik végét kifűrték, a belét gondosan eltávolították. Helyére aztán betették a palavesszőt, s dugóval elzárták az egészet. Ha festékre szert tehettek, még be is festették. Ezt az alkalmatosságot hibás szóhasználattal „toktartó”-nak nevezték. Tollszárért és réztollért sem kellett pénzt adni. Lúdtollból kellő ügyességgel és hozzáértéssel kitűnő író tollat lehetett készíteni. Ezt, mivel hozzáértést kívánt, Malyáta maga végezte. A tintafőzés mesterségére azonban megtanította gyerekeket is. Mindez nagy újdonság volt az elemista Gárdonyinak. Nagy érdeklődéssel nézte, s jól megmaradt az emlékezetében. „Tollszedésre – írja – a tanító kötelezte az iskolát. Ő még lúdtollal írt, s a gyermekek nagy része is. Csak mi írtunk réztollal, meg valami három jómódú parasztfiú. Hát tavaszonkint szedték és hordták a gyermekek a lúdtollat. A tanító megmetszette nekik ügyesen. Írás óra alatt aztán olyan sercegés volt az iskolában, mintha pecsenyét sütnének. A tintát se vettük a boltban. A tanító megtanított bennünket arra, hogyan lehet bodzából

3. kép. Síremlék az Eötvös kastély kertjében

tintát főzni. A tintafőzés persze nem történt észrevétlenül. Ha Pista vagy Miska tintás volt homloktól könyökig, biztos, hogy otthon tintát főzött.”²⁹

Az irkákat a gyerekek nem vihették haza az iskolából, hogy be ne piszkolják. Mindig délelőtt írtak, s délutánra már át is nézte az irkákat Malyáta Ignác. A jó fölé A betűt tett, a meglehetősen B-t, a rosszra pedig C-t. Amikor megtelt az irka, visszaadta a gyerekeknek. Malyáta Ignác így fel tudta kelteni tanítványainak érdeklődését az egyes tantárgyak iránt. Mindig dicsérte az osztály előtt a volt iskolások kiválóbbjait. Gyakran emlegette előttük, hogy „ez, meg ez milyen jó vót olvasásból, a másik meg számolásból, – emlegeti Rácz Károly. Mindenki azt szeretne volna, hogyha elhagyja az iskolát, ő utána is

ó mondások-
ő erejét, hogy

es mondókái.
elügyelő nem
a gyerekek a
gnác rigmusai
a rímes vers
k szívesen ezt
or 60–70 év

kérésre állítot-
lt, igyekezett.
lában kapott.
ó”-nak nevez-
ette emlékebe.
zélése szerint
sekor egy fiú
skolaigazgató
on parányok-
Megható arra
zölte ezzel a

otta Malyáta
ora ismeri el
nyaira, mely
inkájában és
gész népéért

GÁRDONYI GÉZA

az Egri Csillagok koszorús költője
az 1870/71–1872/73-as tanévben Malyáta
Ignác tanítómaster iskolájában
1926.”

- [2] *Gárdonyi Géza*: Gyermekkori emlékeim. Budapest, 1951. 56.
- [3] A Római Katolikus Egyház proto colluma, Sály. Plébánia.
- [4] *Gárdonyi* i. m. 56.
- [5] Malyáta Ignác születési anyakönyvi kivonata (Podvilk, 1834.)
- [6] Malyáta Ignác tanítóképzős bizonyítványa (Szeged, 1854.) A miskolci Herman Ottó Múzeum Helvtörténeti Dokumentációja (a továbbiakban: HOM HTD) 76.601.25.
- [7] A magyarországi minorita rendiek bizonyítványa (Arad, 1855–56).
- [8] A magyarországi minorita rendiek tartományi rendfőnökének bizonyítványa (Arad, 1857.)
- [9] Községi bizonyítvány (Bogács, 1857.)
- [10] Malyáta Ignác tanítóképeségi bizonyítványa (Eger, 1858.) HOM HTD 76.601.26.

- [11] Működési bizonyítvány (Bogács, 1858.)
- [12] Működési bizonyítvány Ludányi alesperestől (Alsó-Ábrány, 1853.)
- [13] Malyáta Ignác sályi kinevezéséről hírt adó sürgőslevél (Alsó-Ábrány, 1859.) HOM HTD 76.601.30.
- [14] Működési és erkölcsi bizonyítvány (Miskolc, 1897.) HOM HTD 76.601.32.
- [15] A sályi Római Katolikus Egyház protocolluma
- [16] Malyáta Aranka szóbeli közlése 1963-ban, amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki
- [17] Tanítóbarát. Győr, 1887. VIII. sz.
- [18] Malyáta Ignác naplója. Sály, 1872. HOM HTD 76.601.8.
- [19] *Gárdonyi* i. m. 57.
- [20] Malyáta Ignácnak dedikált Gárdonyi fénykép 1886-ból (másolat) HOM HTD 76.601.10.
- [21] *Gárdonyi* i. m. 64.
- [22] *Barsi Lajos* Sály nagyközség monográfiája. HOM HTD 76.601.28.
- [23] *Gárdonyi* i. m. 56.
- [24] *Gárdonyi* i. m. 59.
- [25] *Gárdonyi* i. m. 94–95.
- [26] *Gárdonyi Géza: Az én falum.* Budapest. é. n. II. 29.
- [27] Második Hármas Tankönyv Kath. Néptanodák számára. Pest, 1871.
- [28] Malyáta Ignác naplója. HOM HTD 76.601.8. (A jelzett szöveget a nyomtatott kalendárium üres lapjaira írta Malyáta Ignác)
- [29] *Gárdonyi* i. m. 56.
- [30] Gárdonyi Géza sályi elemi iskolai bizonyítványa.